

a sistematično predstavi usodo italijanskih enot širom različnih jugoslovanskih pokrajin in vsaj delno zamenjavo z nemškimi okupacijskimi silami.

V celoti gledano je Nenezičeva knjiga zelo dober pregled nastanka, delovanja in propada italijanskega okupacijskega sistema v jugoslovanskih pokrajinah, ki jih je fašistična Italija uspela zasesti aprila 1941 in jih z omenjenimi spremembami uspela zadržati do septembra 1943, pri čemer seveda ne upoštevamo ozemelj, ki so jih v tem obdobju za krajše ali daljše obdobje že kontrolirali jugoslovanski partizani ali tudi četniki. Knjiga je informativna in izčrpna posebej kar zadeva ožje specifične vojaške vidike omenjenega okupacijskega sistema, manj pa glede drugih vidikov. Nekaj pripomb je na mestu tudi glede obravnave problematike v Sloveniji, a recimo, da gre tu za upravičene in objektivne razloge. Avtor je poskušal podati analitično in primerjalno sliko zadevne problematike, ob tem da je ponekod kritičen tudi do izsledkov dosedanjih študij drugih avtorjev. Ob tem je treba v pohvalnem smislu poudariti dejstvo, da se je avtor v precejšnji meri iznebil ironičnega besednjaka in neposrednega polemiziranja ali celo zmerjanja okupatorskih subjektov, o katerih piše, kar je bilo ne dolgo tega značilno tudi za "resno" jugoslovansko zgodovinopisje, ko so obravnavali italijansko okupacijo. Seveda pa mora pisec kljub temu venomer ugotavljati iluzije in podrejenost italijanskih poveljstev in osebnosti, posebej v odnosu do nemških partnerjev. A taka je bila pač stvarnost.

Boris Mlakar

Sandi Volk: Istra v Trstu : naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem. Koper : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče, 2003, 348 strani (Knjižnica Annales, 33)

Knjiga zgodovinarja Sandija Volka Istra v Trstu je avtorjevo drugo večje delo, s katerim posega v tematiko eksodusa iz Istre po 2. svetovni vojni. Leta 1999 je izšla njegova monografija z naslovom Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963.¹

Sandi (Alessandro) Volk je zgodovinar, ki je diplomiral iz zgodovine na tržaški univerzi, magisterij in doktorat pa je dosegel na Univerzi v Ljubljani. Ukvarja se s sodobno zgodovino Primorske, posebej Tržaškega s poudarkom na zgodovini Slovencev. Bil je mlad raziskovalec na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, sedaj pa je zaposlen kot raziskovalec na Odseku za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu.

Vprašanje eksodusa iz Istre je, ob vprašanjih fašističnega nasilja nad Slovenci, italijanske okupacije in aneksije t.i. Ljubljanske pokrajine, vojnega nasilja in t.i.

¹ Sandi Volk: Ezulski skrbniki : vloga in pomen begunskih organizacij ter urejanje vprašanja istrskih beguncev v Italiji v luči begunskega časopisja 1945-1963. - Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko : Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1999.

fojb (sinonim za aretacije, deportacije in usmrtnitve, ki so jih maja 1945 v Julijski krajini izvedle jugoslovanske zasedbene oblasti) eno tistih, ki najbolj obremenjujejo odnose med Slovenci in Italijani in med Slovenijo (prej Jugoslavijo) ter Italijo. Zelo poveden je podatek, da je italijanski parlament januarja 2004 skoraj soglasno sprejel zakon, s katerim je 10. februar (dan podpisa mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami ter Italijo) razglasil za dan spomina na žrtve fojb, eksodusa istrskih Italijanov in na žrtve drugih nasilnih dejanj na italijanski vzhodni meji.

Zaradi politike italijanske vlade, ki je istrske Italijane, zlasti tiste iz cone B Svobodnega tržaškega ozemlja, strnjeno naseljevala na Goriškem in Tržaškem ob slovenskih vaseh in v "slavo-komunističnih" četrtih v Trstu, je eksodus istrskih Italijanov, ob tem, da je radikalno spremenil narodnostno podobo Istre, obenem spremenil narodnostno in politično podobo tistega dela dežele Furlanije-Julijske krajine, kjer živi slovenska narodnostna skupnost. Med 56.000 in 69.000 istrskih ezulov, kolikor se jih je po avtorjevih ocenah v več valovih naselilo v Trstu, je, kot je na več mestih zapisal, nedvomno predstavljalo "gotovo in zanesljivo pomembno politično množico", ki je praviloma volila desne, protislovensko usmerjene stranke. Sandi Volk poudari: "Splošni cilj naseljevanja beguncev (ki so ga dopolnjevali z naseljevanjem Italijanov iz drugih pokrajin) je bil ta, da Slovence postavijo v manjšino povsod, tudi tam, kjer so bili ob koncu druge svetovne vojne v veliki večini. Pred tem so bili Slovenci manjšina le v mestu, medtem ko je bila tržaška okolica kompaktno slovenska. Danes so Italijani številni v vseh okoliških občinah, če že ne v večini, kot v Devinu-Nabrežini" (str. 277). Tudi zato je bilo več kot nujno, da zgodovinarji to naseljevanje raziščemo.

Avtor odhajanje Istranov umesti v vseevropski okvir, saj je množično preseljevanje, zlasti odhajanje z vzhoda na zahod, po koncu 2. svetovne vojne zajelo velik del Evrope in več milijonov ljudi. To preseljevanje ni bilo enoznačno in tudi načini preselitve so bili različni: beg, tudi beg pred zasluženno kaznijo, nasilni izgon, odhodi zaradi političnih pritiskov, slabega gospodarskega in socialnega položaja itd. Obenem je izseljevanje iz Istre treba umestiti v kontekst dogajanja v Julijski krajini, kjer so se že med vojno, zlasti pa po njej, v času, ko je prišlo do spremembe meje in družbenih sistemov, preseljevali mnogi, Slovenci, Hrvati, Italijani in drugi. Tako so večinoma takoj po kapitulaciji Italije septembra 1943 iz slovenskega Primorja odšli skoraj vsi regnicoli, to so bili tisti Italijani, ki so se na to območje priselili po prihodu Italije leta 1918. Iz osrednje Slovenije so ob koncu vojne odšli nasprotniki nove komunistične oblasti, zlasti tisti, ki so se bali partizanskega maščevanja. Del teh se je naselil v coni A Julijske krajine, kjer jih je anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava zaposlovala zlasti v šolah, množičnih občilih in upravi. Z območja, ki je bilo leta 1947 priključeno Jugoslaviji, so iz različnih vzrokov, največ zaradi njene družbene ureditve, pred razmejitvijo leta 1947, pa tudi kasneje, odhajali Slovenci, v Jugoslavijo pa so prav zaradi komunizma prihajali italijanski delavci, večinoma iz Tržiča (Monfalcone), a tudi iz drugih krajev cone A Julijske krajine in Italije. Iz ostalih italijanskih dežel so se po koncu vojne vračali v času fašizma internirani in preseljeni Slovenci in mobilizirani vojaki. Iz Jugoslavije so se vračali domov na Tržaško in Goriško predvojni slovenski emigranti. Po vrnitvi Italije v Trst oktobra 1954 pa so s Tržaškega in tudi Goriškega, največ v Avstralijo, odšli mnogi tamkajšnji prebivalci, pa tudi

begunci, ki so tja prišli po letu 1945.

Ob omembi odhajanja italijanskega delavstva v Jugoslavijo je treba spomniti na dejstvo, da so mnogi, zlasti levo usmerjeni Italijani v velikih delavskih centrih, kot so Trst, Milje in Tržič podprli priključitev celotne Julijske krajine k Jugoslaviji. Pri njih je prevladala socialna opredelitev za državo, ki je uvajala komunizem, pri nekaterih, zlasti na Goriškem, pa tudi upanje v to, da bo Jugoslavija, za razliko od fašistične Italije, uspela uveljaviti sožitje med Italijani, Furlani in Slovenci. Tako je septembra 1945 zahtevo za priključitev Jugoslaviji v Trstu podpisalo 32.427 Italijanov, v vsej coni A Julijske krajine, torej na območju, ki je bilo pod anglo-ameriško upravo in kjer težko govorimo o pritiskih na tiste, ki so podpisali, pa skupaj 51.973 Italijanov.

Eksodus iz Istre predstavlja tako le eno, res najbolj množično in travmatično poglavje tega dogajanja. Mnogi ezuli so, tudi zaradi politike italijanske vlade, kot poudarja Sandi Volk, da jih v funkciji "nacionalne melioracije" zadrži na obmejnem območju, dolga leta preživeli v taboriščih in drugih zasilnih prostorih. Obenem je ta množica novih prebivalcev v Trstu močno obremenila in označila tamkajšnjo družbo, gospodarstvo in politiko in s tem onemogočala normalizacijo političnega življenja. Povsem se je spremenil tudi položaj tistih Italijanov, ki so iz različnih razlogov ostali v Istri. Ti so iz številnega, gospodarsko in socialno močnejšega ter vladajočega naroda od leta 1945, v času jugoslovanske vojaške uprave, postajali, po množičnih izselitvah pa postali maloštevilna narodnostna manjšina. Jugoslovanske oblasti so od njih zahtevale popolno lojalnost; ker se niso izselili, pa so v očeh italijanskih oblasti postali "rdeči" izdajalci domovine, za katere se dolga leta niso zanimale. Prve stike so prek tržaške Ljudske univerze z njimi vzpostavili leta 1965, šele leta 1984 pa je njihovo delegacijo sprejel predsednik Republike Italije Sandro Pertini.

O eksodusu iz Istre so pisali mnogi italijanski avtorji, pogosto zelo pristransko in v službi politike. Med prve poskuse objektivnega prikaza ezulske problematike lahko uvrstimo knjigo štirih, takrat mladih sodelavcev tržaškega deželnega inštituta za zgodovino odporništvu z naslovom *Storia di un esodo: Istria 1945-1956* izšla je že leta 1980, a še vedno sodi med temeljna dela o tem vprašanju. Naj ob njej omenim še leta 2000 izšli zbornik *Esodi : trasferimenti forzati di popolazioni nel Novecento europeo*, v katerem so objavljeni prispevki z mednarodnega simpozija, ki ga je tržaška univerza organizirala ob petdesetletnici podpisa mirovne pogodbe leta 1997. V njem so ob prispevkih, ki obravnavajo eksodus iz Istre, objavljeni tudi prispevki grških, turških, nemških, čeških, poljskih in jugoslovanskih (srbskih) zgodovinarjev, ki dajejo možnost, kot zapiše Sandi Volk, primerjanja istrskega z grško-turškim in nemškim eksodusom ter ga tako umeščajo v evropski okvir. Naj omenim le, da je bilo po vojni iz vzhodnoevropskih držav izgnanih kar 13 milijonov Nemcev.

Kot je razvidno tudi iz obsežnega pregleda literature, ki je objavljen v knjigi, so italijanski avtorji doslej obravnavali čas pred odločitvijo za odhod in odhajanje samo. Veliko je tudi spominskih zapisov. Sandi Volk, ki je med slovenskimi zgodovinarji eden prvih, ki preučuje problematiko eksodusa iz Istre po letu 1945, pa se je sploh prvi lotil preučevanja naseljevanja ezulov v Italiji in v conah A Julijske krajine in nato Svobodnega tržaškega ozemlja. O tej temi je objavil že več znanstvenih razprav in že uvodoma omenjeno knjigo Ezulski skrbniki.

Raziskovalcu te problematike predstavlja veliko oviro nedostopnost zgodovinskih virov. Eden temeljnih fondov, fond Urada za obmejne pokrajine (Ufficio zone di confine), ki naj bi ga hranil Osrednji državni arhiv (Archivio Centrale dello Stato) v Rimu, je še vedno zaprt tako za slovenske, kot, vsaj kolikor mi je znano, tudi za italijanske raziskovalce. Nedostopnega je tudi veliko drugega gradiva v italijanskih javnih arhivih in v zasebnih zbirkah. Avtorju je kljub temu uspelo najti presenetljivo veliko doslej še neuporabljenega arhivskega gradiva, ki ga podrobneje predstavi v posebnem poglavju, podobo dogajanja pa je dopolnil s podatki iz časopisnih virov in literature, kjer je upošteval vsa temeljna dela.

V prvem delu avtor povzema dogajanje v Julijski krajini in posebej Istri v času po prihodu Italije v te kraje, ter odseljevanje iz Istre. Posebno pozornost nameni vprašanju števila ezulov. Tu ponavljam podatke za danes slovensko območje, ki so bili sicer že večkrat objavljeni, menim pa, da so za razumevanje problematike pomembni. V skladu z določili mirovne pogodbe je iz Slovenije priključenega območja opcijo dobilo 21.322 oseb. To so bili v veliki večini italijanski regnicoli, ki so se odselili že pred koncem vojne, večinoma takoj po kapitulaciji Italije septembra 1943, a so morali po februarju 1947 urediti svoj državljanski status. Teh ljudi nikakor ne moremo imeti za avtohtone prebivalce. Z območja, ki ga je Sloveniji prisodila Spomenica o soglasju, podpisana 5. oktobra 1954 (zanjo se je uveljavil termin Londonski memorandum), pa se je v vsem povojnem obdobju (str. 51) in ne le med oktobrom 1953 in letom 1958, kot pomotoma trdi avtor, odselilo 27.810 oseb, med njimi vsaj 3000 Slovencev. Ezuli z območja današnje Slovenije tako predstavljajo le manjši del celotnega števila odseljenih in tako njihova problematika v veliki meri sodi v okvir hrvaško-italijanskih in ne slovensko-italijanskih odnosov. Žal pa na Hrvaškem še ni prišlo do temeljitejših raziskav, zato se lahko opiramo le na ocene, da je od tam odšlo med 150.000 in 200.000 ljudi.

V naslednjih poglavjih avtor ob nekaterih novostih deloma povzema problematiko, ki jo je obdelal že v knjigi Ezulski skrbniki. Piše o uradih, ki jih je italijanska država ustanovila za potrebe beguncev, o zakonih, ki jih je sprejemala za ureditev njihovega položaja in o temeljnih smernicah za njihovo naseljevanje. Posebej izpostavi prelomnico v odnosu begunskih organizacij do begunskega vprašanja, to je ravnanje jugoslovanskih oblasti ob volitvah ljudskih odborov v coni B STO aprila 1950, ki so sledile lokalnim volitvam v coni A junija 1949. Sama ocenjujem, da so te volitve jugoslovanskim oblastem, ki so dotlej upale, da bodo sčasoma le dosegle podporo dela italijanskega prebivalstva v coni B STO, pokazale, da se to ne bo zgodilo. Odtlej jim je bilo, tudi v luči vse bolj realne razdelitve obeh con med Italijo in Jugoslavijo, odseljevanje vseh, ki so jim nasprotovali, ne le Italijanov, dobrodošlo, saj je olajševalo proces priključitve cone B k Jugoslaviji.

Posebno poglavje Sandi Volk namenja begunskim organizacijam in njihovim medsebojnim odnosom, zlasti odnosom med Odborom narodne osvoboditve za Istro, ki je bil blizu krščanski demokraciji in je zastopal bolj realistično politiko, ter med iredentističnimi organizacijami Vsedržavnim združenjem Julijska Benečija in Dalmacija, Zvezo Istranov in Istrskim revizionističnim gibanjem. V teh zadnjih je delovalo veliko tistih, ki so bili v času fašizma na vodilnih mestih v Istri in Dalmaciji in večkrat močno kompromitirani. Kot zapiše Volk, je Odbor narodne osvoboditve za Istro za razliko od ostalih ob poudarjanju italijanstva Istre fašizem

krivil za to, da je sprožil mehanizem, ki je na koncu privedel do njene izgube. Vsem begunskim organizacijam pa je bilo skupno tolmačenje in prikazovanje istrskega izročila, ki je bilo zanje izključno rimsko, beneško in italijansko.

Dobro polovico knjige namenja avtor obravnavi naslovne problematike, to je naseljevanju istrskih beguncev na Tržaškem. To je potekalo v štirih fazah. Začelo se je že septembra 1943 in zaključilo ob koncu šestdesetih let. Obravnava politiko italijanske vlade, ki je med letoma 1950 in 1954 od anglo-ameriške Zavezniške vojaške uprave odločno zahtevala množično naseljevanje istrskih Italijanov na Tržaškem, po letu 1954, ko je sama prevzela upravo, pa ga je tudi izvajala. Tudi zato se je vprašanje ezulov, ki so po prihodu v Italijo sprva živeli v zbirnih centrih in pogosto v zelo slabih razmerah, počasneje razreševalo. Ob tem avtor navaja tudi višine pomoči, ki so jo država, razne organizacije in posamezniki temu namenjali. V nadaljevanju zelo podrobno obravnava nastajanje begunskih naselij, ki "stražijo vse dohode v mesto Trst" in tudi koridor med Trstom in ostalo Italijo. Knjigi so priloženi zemljevidi, iz katerih je jasno razvidna točnost avtorjevega zaključka o dvojni bonifikaciji tega območja, nacionalni, med katero izstopa zlasti sprememba narodnostne strukture v občini Devin-Nabrežina in ob vsej obali med Trstom in Tržičem, torej na območju slovenske zgodovinske poselitve ob morju, pa tudi navedbe o "politični bonifikaciji", saj so ezuli praviloma volili desno usmerjene stranke, v pretežno slovenskih občinah v okolici, in pa v delavskih četrtih na obrobju mesta ter v Miljah. Ob tem posebno pozornost nameni vprašanju razlaščenja slovenske zemlje in odzivom slovenske strani nanjo. Opozori na dejstvo, da so oblasti z izgradnjo begunskih naselij ob slovenskih vaseh ustvarile italijanska središča, ki so bila privlačna tudi za priseljevanje nebegunskega italijanskega prebivalstva. Obenem so Slovenci izgubili dobršen del skoraj edinega kapitala, ki so ga imeli, zemljo, za katero pa niso dobili ustrezne odškodnine, ki bi jo lahko investirali v razvoj slovenskega podjetništva. Opozori še na eno posledico, na dejstvo, da so italijanske oblasti ezule in njihovo dejansko in domnevno trpljenje uporabljale kot povod za odrekanje narodnostnih pravic slovenski manjšini.

V sklepu Sandi Volk zapiše, da je "z množično načrtno naselitvijo beguncev Trst že drugič po letu 1918 doživel radikalno demografsko in družbeno spremembo. K njej so nedvomno odločilno prispevali begunci, vendar so k njej pripomogli tudi drugi dejavniki in posegi. Končni rezultat je bil "normaliziranje" Trsta, Italiji, mimo retoričnih zaklinjanj, nikoli preveč naklonjenega mesta." (str. 301) S to njegovo ugotovitvijo se lahko le strinjam. Naj dodam, da nas ob tem še vedno čakajo poglobljene analize vloge tržaškega independentizma v obdobju med letoma 1945 in 1954, v katerem le-ta nikakor ni odigral tako obrobne vloge, kot se mu tudi v luči teorij o Trstu kot najbolj italijanskem mestu, pripisuje. Del independentizma so bili po letu 1947 s svojim zavzemanjem za Svobodno tržaško ozemlje tudi tržaški Slovenci.

Knjiga Sandija Volka ni namenjena predvsem slovenskim, ampak zlasti italijanskim in evropskim strokovnjakom te problematike in drugi zainteresirani javnosti, zato je več kot dobrodošel podatek, da je pred kratkim v Vidmu pri založbi Kappa Vu izšel njen italijanski prevod z naslovom *Esuli a Trieste : bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale*. Italijanska izdaja prinaša nekaj dopolnil in pojasnil ter narodnostno karto Julijske krajine, ki jo je izdelal Cesare Battisti in je bila objavljena v dvajsetih letih prejšnjega stoletja.

Nevenka Troha

Robert Schuman: Za Evropo. Mohorjeva družba, Celje 2003, 138 strani

Z letošnjim vstopom Republike Slovenije v Evropsko unijo je bil zaokrožen zgodovinski prehod, ki je opredelil družbeno, gospodarsko in politično pot Slovencev iz nekdanje Socialistične federativne republike Jugoslavije od konca osemdesetih let 20. stoletja do 1. maja 2004. Ta prehod je zajel čas od pojava t. i. (političnih) zvez kot pojavnih oblik večstrankarskega sistema na Slovenskem leta 1989, večstrankarske volitve in plebiscit za samostojno slovensko državo aprila in decembra 1990, slovensko osamosvojitve in osamosvojitveno vojno junija in julija 1991, mednarodno priznanje Republike Slovenije januarja 1992 in njen vstop v OZN maja istega leta, in nato kompleksen, prek vrste pridružitvenih projektov (t.i. poglavij) izvajan sistemski proces, skozi katerega se je Republika Slovenija vključila v EU. Slovenci so s tem dosegli enakopraven položaj med evropskimi narodi in državami, povezanimi v EU, in odpravili zgodovinski zaostanek, ki jih je doslej ločeval od njih. "Sedaj ste eden od nas," mi je ob tej priložnosti nekoliko zviška dejal znanec v tujini. "In obratno," je bil odgovor, s katerim sem mu lahko postregel nazaj.

Slabega pol leta pred tem zgodovinskim trenutkom je v slovenskem prevodu izšla knjiga Roberta Schumana, enega najpomembnejših duhovnih in političnih očetov sedanje združene Evrope - *Za Evropo*. Robert Schuman (1886-1963), francoski politik krščanskodemokratske usmeritve je knjigo *Za Evropo* napisal po sklenitvi svoje bogate politične poti leta 1962.¹ Kot je zapisal v *Predgovoru* (str. 9-12), je v njej iz številnih konferenčnih zapiskov, časopisnih člankov, nastopov v parlamentu zbral bistvene ideje, ki so ves čas njegovega političnega življenja usmerjale njegovo delovanje v korist Združene Evrope. Schumanov ideal je bil zgraditi "Evropo, osvobojeno vseh bratomornih jalovih bojev, ki je odločno stopila na pot skupnosti, poročstva blaginje, varnosti in miru". - "Ta ideja, 'Evropa', bo vsem razodela skupne temelje naše civilizacije in bo postopoma ustvarila vez, podobno tisti, s katero so si nedavno posamezni narodi ustvarili (svoje) domovine. To bo sila, ob kateri se bodo zlomile vse ovire." (str. 11, 12)

Knjiga *Za Evropo*, ki se dotika tudi nekaterih izjemno aktualnih vprašanj prihodnjega razvoja Evropske unije, ki jih je Schuman daljnosežno prepoznal že pred desetletji, je zelo pomembna z zgodovinskega vidika. To v *Uvodu* (str. 5-8) posebej poudarja dr. Janez Potočnik, v času izida Schumanove *Evrope* v slovenskem jeziku minister za evropske zadeve Republike Slovenije. V času, ko smo ča-

¹ Robert Schuman je bil na območju Alzacije in Lorene izvoljen za poslanca v francoskem parlamentu na vseh volitvah med leti 1919-1962. Bil je državni podsekretar v dveh zaporednih francoskih vladah leta 1940, po 2. svetovni vojni je bil od junija 1946 do novembra 1947 minister za finance, od novembra 1947 do julija 1948 predsednik francoske vlade, nato do konca 1952 zunanji minister, leta 1955 pa je postal minister za pravosodje in bil v letih 1955-1961 predsednik Evropskega gibanja, obenem pa v letih 1958-1960 (prvi) predsednik Evropske skupščine, nato častni predsednik.